The *Kāghaẕ-nāma*: Papermaking in 13th-Century Baghdad

Shiva Mihan*

In the absence of documented information about papermaking during the early Islamic centuries, our knowledge of production methods, trade, types, and major centres remains fragmentary, limited to a few scattered references in primary sources. This article introduces a rare Persian treatise on the manufacture of cotton paper in the thirteenth century, entitled *Kāghaẕ-nāma* (»Book of Paper«), composed in a *maqāma-like* prosimetric style. It is the earliest known work on papermaking in Persian, dated 649 AH/1251 AD, and was written by ʿIzz al-Dīn Maṭlaʿī for a patron probably named Tāj al-Dīn in Khorasan. Although an edition of the text was published in Iran in 2013, it has never been examined in Western scholarship. This paper seeks to introduce the *Kāghaẕ-nāma* to a wider audience and to explore what it reveals about papermaking practices and the symbolic meanings attached to paper in Mongol Baghdad. After introducing the sole surviving manuscript (Istanbul, Ayasofya 4824), its author, and the dedicatee, I discuss the treatise's allegorical and mystical dimensions, alongside its practical descriptions of papermaking. The evidence suggests that the author's depiction of the process, though couched in metaphor, corresponds closely to the actual techniques used in thirteenth-century Islamic workshops.

Keywords: Kāghaẕ-nāma, ʿIzz al-Dīn Maṭlaʿī, Islamic papermaking, Mongol Baghdad

Introduction

The *Kāghaẕ-nāma* is a short Persian treatise of nine folios, preserved within a *majmūʿa* held in the Ayasofya Library, Istanbul (MS 4824, fols. 20r–28r). The *treatise* survives in a single known copy, and is therefore a *unicum*. The composite manuscript, copied in 649 AH/1251 AD, contains five works:

1. fols. 1v-19v: *Rāz-nāma* (also known as al-*ʿAyniyya*) by Aḥmad al-Ghazālī;
2. fols. 20r-28r: *Kāghaẕ-nāma* by ʿIzz al-Dīn Maṭlaʿī;
3. fols. 29r-63v: *Jawāhir al-Nafīs* by Ibn al-Ḥaddād Muḥammad ibn Manṣūr ibn Habīsh (in Arabic);
4. fols. 64v-126r: *Amāthil al-Amthāl* by Thaʿālibī (in Arabic);
5. fols. 127v-192r: *Tuḥfat al-Mulūk* by ʿAlī ibn Abī Ḥafṣ ibn Faqīh Maḥmūd Iṣfahānī.

* Correspondence details: Dr Shiva Mihan, The British Museum, Smihan@britishmuseum.org

This article is part of the thematic cluster *Mongols' Baghdad. Knowledge Transmission Through Manuscript Cultures Before and After the Conquest*, guest editors: Bruno De Nicola and Nadine Löhr. To read all related articles, please access https://doi.org/10.1553/medievalworlds_no22_2025.

The manuscript was copied in a fine *naskh* script by Muḥammad ibn Manṣūr ibn Darvīsh Wāʿiẓ, known as Ibn Ḥaddād.

Each work in the manuscript opens with an illuminated panel (*sarlauḥ*), but the *Kāghaẓ-nāma* instead begins with an illuminated cusped oval (*turanj*) bearing the author's name, ʿIzz al-Dīn Maṭlaʿī (fol. 20r).

«امیر حکیم فیلسوف روزگار ملک الحکما عزّالدّین مطلعی رحمهُ الله»

The noble sage and philosopher of his age, the king of sages, ʿIzz al-Dīn Maṭlaʿī, may God bless his soul.

The closing phrase, »may God bless his soul«, indicates that the author had already died by the year 1251. The style of the illumination and the dated colophon suggest that the text and decoration were likely produced within the same workshop and period, around 649/1251.

The treatise is dedicated to a certain Tāj al-Dīn, described in highly honorific terms as »the honour of Khorasan« at the end of the treatise (fol. 28r):

«الصدرُ الامام و الحبر الهمام الاجل العالم العامل الزاهد المجاهد المکرم المحق المحقق تاج الدین شمس الاسلام امام الائمه عز الامه زین المله ناصح الملوک و السلاطین محیی السنه علم الهدی قدوة الافاضل منبع الفواضل حسان الشعراء سلطان الشرع ذو المحامد و المناقب، افتخار خراسان»

The chief Imam and the eminent scholar, the most noble, the learned and practising scholar, the ascetic, the warrior in faith, the magnificent, the discerning scholar, Tāj al-Dīn (the crown of religion), the sun of Islam, the imam of imams, the glory of the community, the adornment of the faith, counsellor of kings and sultans, reviver of the tradition (Sunna), the banner of guidance, exemplar of the virtuous, the source of virtues, the pride of poets, the sovereign of the sharīʿa law, embodiment of goodness and virtue, the honour of Khorasan.[1]

Although the author's name, ʿIzz al-Dīn Maṭlaʿī, is clearly mentioned in the manuscript, no biographical information about him is known. The patron's identity likewise remains uncertain, as *Tāj al-Dīn* was a common honorific name during this period and it has not been possible to determine which historical figure is meant. As reflected in the translation, *Tāj al-Dīn* may also have been used here as an honorific epithet rather than a personal name for the dedicatee.[2]

The text of the *Kāghaẓ-nāma* was edited and published in Iran by Behruz Imani in 2013,[3] but he neither identified nor suggested any historical figures corresponding to the names. One possible candidate for the patron is Tāj al-Dīn ʿUthmān Marghānī (or Marghīnī), the magistrate of the fortress of Khaysār near Herat, who was an ancestor of the Kartids (1244–1381).[4] His brother, ʿIzz al-Dīn, died in 599/1202, and his son Rukn al-Dīn Abū Bakr,

1 All translations are by the author.

2 See the transcription of the *Kāghaẓ-nāma* below.

3 Maṭlaʿī, *Kāghaẓnāma*, ed. Imani.

4 The Kartids (Āl-i Kart) were a Persian (Sunni Muslim) dynasty who ruled over a large part of Khorasan from their capital in Herat during the thirteenth and fourteenth centuries.

connected to the Ghurids by marriage, died in 643/1246. An allusion to the gardens of Sivas and a reference to the fine canvas sold in the drapery shops of Ray (fol. 21r, l. 11–fol. 21v, l. 1) may suggest that Maṭlaʿī had travelled to these cities in western Anatolia and northern Iran.

He evidently dedicated the treatise to *Tāj al-Dīn* (fol. 28r, l. 4) after receiving from him a long roll of paper (*ṭūmār*): »If that noble man had not bestowed upon me this honourable gift of the *ṭūmār*, how would this *Kāghaẕ-nāma* have been created?«

A treatise dedicated to a noble patron often served as a demonstration of the author's literary and intellectual skill. The *Kāghaẕ-nāma* is written in an elaborate prosimetric style resembling a *maqāma*, rich in rhetorical and figurative devices such as simile, metaphor, personification, allegory, allusion, and various forms of pun and ambiguity.[5] The story is told in the voice of a sheet of paper – a technique known in Persian as *zabān-i ḥāl*, through which an inanimate object speaks and recounts its own experience.[6] In this narrative, the paper describes the different forms of mortification (*riyāżat*) it has undergone, including five stages of transformation in a process of purification. These stages are symbolic and do not correspond to the physical division of the text, which consists of ten short sections. It is through these allegorical descriptions that we gain insight into the actual techniques of papermaking and, more broadly, into the symbolic perception of paper in thirteenth-century Persian culture.

The story concerns cotton paper, described from the moment the seed is planted until it becomes a sheet. According to Maṭlaʿī, cotton cloth was first used for graceful and pleasant purposes – such as »bed sheets for lovers or veils for brides' faces« (fol. 24r, l. 4).[7] Once tailored, it became the garment of beautiful women »whose fragrance was like musk« (fol. 24v, l. 8), and when worn thin, it was passed on to dervishes. When it had become threadbare and nearly destroyed after long usage, it was finally sold to papermakers. Through this poetic narrative, Maṭlaʿī turns the material life of cotton cloth into a metaphor of spiritual purification and transformation, tracing its passage from luxury to asceticism, and finally to immortality as paper.

The refined composition of the *Kāghaẕ-nāma* reveals its author as an erudite figure, well versed in the intellectual and literary traditions of his time. His mastery of Arabic and Persian poetry and prose, as well as his familiarity with the Qurʾan and *ḥadīth*, are evident throughout the text. Stylistically, the treatise exemplifies the ornate and highly self-conscious prose of early Persian belles lettres, in which artistry of expression rivals content in importance. Maṭlaʿī's language is saturated with rhythm and internal rhyme, evoking the cadence of *sajʿ* while maintaining a conversational intimacy through the paper's first-person narration. The alternation of technical precision and mystical reflection recalls the dual register of medieval

5 A *maqāma* (*prosimetrum*) is a poetic–prose composition that alternates segments of prose and verse. It is usually a short text devoted to a single theme, in which the author displays his mastery of eloquence and prosody, often conveying a moral or mystical idea. The two earliest and most celebrated examples of the genre are the *Maqāmāt-i Ḥamīdī* by Ḥamīd al-Dīn Balkhī (d. 1139), written in Persian, and the *Maqāmāt al-Ḥarīrī* by al-Wasīṭī (1237), composed in Arabic.

6 See Pūrjavādī, *Zabān-i Hāl dar ʻirfān va adabiyyāt-i Fārsī*.

7 … *ṣuḥbat-i ʿazīzān rā shāyam va ẓāhir-i ʿarūsān rā bāyam*; in which *suḥbat* means copulation.

didactic prose in Persian literature, where craftsmanship and spiritual allegory intertwine. The tone oscillates between irony and reverence – the paper laments its trials yet celebrates its exaltation – mirroring the Sufi dialectic of subsistence and annihilation.[8]

Paper Colour

The author repeatedly refers to the white and luminous colour of paper, illustrating this quality through a range of metaphors.

»O! You pale-faced, sweet-spoken one!« (fol. 21r, l. 9)

»The marks of age (i.e. a white beard) apparent in your surface, yet you remain youthful in freshness.« (fol. 21v, l. 1)

»as though you have been kneaded from camphor powder.« (fol. 21v, l. 2)

»He placed in my right hand a letter white as the face of the pious, and as the scroll of the righteous.« (fol. 21r, l. 1)

The text also emphasises that *paper* – from the Islamicate lands – was never entirely white, and always retained a creamy hue even in its brightest specimens (fol. 27v, l. 6).

بسیار اجسام بینی که از روی بیاض بر من ترجیح دارند، اما چون تلخی مجاهده نچشیده‌اند و مشقّت ریاضت نکشیده‌اند، بدین شرف نرسیده‌اند و این درجه و مرتبت ندیده‌اند.

You may see many bodies whose whiteness surpasses mine, yet because they have not tasted the bitterness of *striving* nor endured the hardship of discipline, they have not attained this honour nor reached this rank and station.

Maṭlaʿī interprets the process of making paper as five stages of transformation, describing how, according to destiny's decree, it has been undone and remade through successive afflictions (fol. 21v, l. 10, and fol. 22r, l. 3). According to him, the uses of paper include love letters and the preservation of wisdom and quotations (fol. 21v, ll. 6-7):

باطنم خزینهٔ عقل است و ظاهرم سینهٔ نقل است. خاتونان ختن غیب در من آرامند، و مه رویان تتق فضل بر سر من خرامند.

Inwardly I am the treasury of intellect, outwardly the repository of transmitted knowledge. The noble ladies of the unseen Khutan repose within me, and the moon-faced maidens of the brocade of virtue glide gracefully upon my surface.

8 *Baqāʾ and fanāʾ*. On this Sufi concept, see Böwering, Baqāʾ wa fanāʾ.

Baghdadi Paper and Ink

In the *Kāghaẕ-nāma*, papermaking is described exclusively as taking place in Baghdad, with explicit references to the city in folio 26v, line 5 and folio 28r, line 2. The treatise was composed before the Mongol sack of the city in 1258, after which paper production there declined significantly.[9] Baghdad was one of the most important papermaking centres in the Islamic lands, known for the abundance and fineness of its production. Although Samarqand – another major papermaking centre – was geographically closer to the author's or patron's region, Khorasan, the treatise focuses solely on Baghdad.[10]

Until the thirteenth century, most books were written on sheets roughly twice the size of modern office paper (A4). From that period onward, both the size and the quality of paper produced in Iran increased considerably.[11] Surviving manuscripts indicate that Baghdadi paper was particularly large and was commonly spread on walls to dry. Jonathan Bloom demonstrates that, over time, Islamic societies steadily developed a preference for larger manuscripts, and consequently also for larger paper sheets.[12] Al-Qalqashandī (1355/56-1418) reports that the largest Baghdadi sheets measured nearly one metre in width (usually folded once or twice), [13] which accords with the *Kāghaẕ-nāma*, where the sheets are described as being spread on walls to dry (fol. 27r, l. 9). Such large sheets were far more difficult to produce and, as a result, prohibitively expensive to use.

Paper was generally made from a mash of strips of linen or cotton rags, and occasionally from hemp rope.[14] Only a small fraction of Islamic paper is believed to have been wove paper.[15] The *Kāghaẕ-nāma*, however, refers exclusively to paper made from cotton fibres derived from woven cloth. According to the author, the tattered fabric was beaten and soaked in water until it became a pulp. After being placed in the mould, the sheets were set on reeds to begin drying in the wind, and then laid on walls for two to three days to dry completely (fols. 26v-27r). Further evidence is required to determine whether cotton was the principal raw material used for paper production in some Persian cities and whether the author was located in one of those centres. Baghdadi paper was characteristically smooth and even, with a consistent texture, and its quality continued to improve throughout the thirteenth and fourteenth centuries.

---

9 See Bloom, *Paper*, 53.

10 For a list of Iranian cities in which paper was made, like Tabriz, Isfahan, Yazd, Qazvin, Zanjan, Nishapur, and Herat, see Afshar, Use of paper in Islamic manuscripts, 78-82.

11 After the Ilkhanids, papers were produced in smaller sizes.

12 Bloom, Paper in the Iranian world.

13 Bloom, *Paper*, 13. Al-Qalqashandī was a polymath who served at the Mamluk chancery in Cairo, and is known for his important encyclopaedia, *Ṣubḥ al-aʿshā* (The Dawn for the Blind) in fourteen volumes completed in 1412, which covered geography, political history, natural history, zoology, mineralogy, cosmography, and time measurement.

14 Bosch, Carsewell, and Patherbridge, *Islamic Bindings and Bookmaking*, 28-29. Loveday argues that grass moulds show apparent ›curvings‹ of the laid lines at both ends; see Loveday, *Islamic Paper*, 76, 83-84.

15 Baker, Conservation of *Jamiʿ al-Tawarikh*, 30, as cited in Wright, *Manuscript Production in Shiraz,* 356, note 66 and 142.

The ink, as described in the text, is black – likened to black hair, *ʿanbar-i sārā* (pure ambergris), and musk (fol. 21v, ll. 8-9). Muslim scribes primarily used two types of ink: a black ink known as *midād*, and a more brownish ink called *ḥibr*.[16] However, it is not certain that Maṭlaʿī meant the latter. Persian sources generally regarded both as shades of black, ranging from very dark brown to deep blue (*kabūd*).[17] The most common black ink of the period was iron-gall ink, made from tannic acids and iron salts, valued for its depth and permanence; in contrast, inks derived from plant extracts tended to appear lighter or more brownish. The *Kāghaẕ-nāma* associates black ink not only with beauty and refinement but also with eloquence, suggesting that writing with such ink bestows dignity and permanence upon the text. In this sense, the darkness of the ink contrasts symbolically with the whiteness of the paper, evoking the complementary union of form and meaning that defines the written word.

The Written Surface

After being made, paper was bundled and taken to the *ʿaṭṭārī* to be sold (fol. 27r, ll. 10-11). This detail in the *Kāghaẕ-nāma* offers a rare glimpse into the commercial circulation of paper. The *ʿaṭṭārī* – literally a perfumery – was also, and often primarily, an apothecary or physician's shop.[18] ʿAṭṭārs (apothecaries) mainly sold dried herbs, spices, and medicinal substances, whereas paper was typically sold in the so-called *bāzār-i warrāqān* (stationers' marketplace). Maṭlaʿī's reference to an *ʿaṭṭārī* may therefore indicate that he lived in a smaller city lacking a specialised stationers' market, where apothecaries may have also handled the sale of writing materials.

Maṭlaʿī also discusses the kinds of content written on paper – an honour that he presents as the paper's highest privilege. At the beginning of the treatise, he lists the most exalted subjects it carries: the superior sciences (*fażāʾil*, later mentioned in the singular *fażl*), letters exchanged between lovers, quotations in which wisdom is veiled, and the unrevealed truths of the hidden world (fol. 21v). At the end, he adds the »sultans' signatures and the rulers' decrees« (fol. 27v, l. 1).[19] It is quite curious that he makes no mention of the Qurʾan among the writings that confer distinction upon paper. Nor does he refer to collections of *ḥadīth*, although the »knowledge« he praises could encompass the scholarly curriculum that included many such texts. It is well known that paper was used primarily for secular purposes – administrative documents, maps, and various kinds of books. Maṭlaʿī's omission of the transcription of the Qur'an among the other uses of paper is nevertheless particularly striking.[20]

16 Bloom, *Paper*, 107.

17 For instance, see Dihkhudā, *Lughat-nāma* under *ḥibr*, which, citing al-Qalqashandī amongst others, explains the word as »black« and even »blackness« as its equivalent. Cf. Bloom, *Paper*, 107.

18 The most famous example is Farīd al-Dīn ʿAṭṭār of Nīshābūr, who would visit patients daily in his *dārūkhāna* (apothecary). On ʿAṭṭār and his works, see Shafīʿī Kadkanī, *Zabūr-i Pārsī*, 37-43.

19 The word *ṭughrā* appears in Persian sources as early as the eleventh century and became increasingly common in the twelfth. See *Lughat-nāma*, s.v. »ṭughrā«, for examples in poetry.

20 For the introduction of paper to the Islamic Caliphate, see Malczycki, Papyrus Industry, 189-194 and Appendix 1. The evidence indicates that paper was primarily used for administrative and political purposes during the early Abbasid period.

The cultural prestige of writing and books in Islamic civilization undoubtedly contributed to the elevated status of paper itself. In the *Kāghaẕ-nāma*, the emphasis on writing seems to derive from two sources: the broader Islamic reverence for the written word, and the intellectual disposition of the author himself, who is described as a *ḥakīm* and philosopher in the illuminated *turanj* and therefore must have been an erudite familiar with the administrative and literary traditions of his milieu. The Persian administrative tradition, in particular, was deeply rooted in the art of writing and composition.[21] According to the treatise (fol. 27r-v), the court and administrative offices purchased their paper from local bazaars, suggesting that they relied on ordinary urban trade networks rather than maintaining specialised supply systems.

Conclusion

The *Kāghaẕ-nāma* by Maṭlaʿī is a short *prosimetrum* on papermaking composed in the thirteenth century. It offers valuable information on the various stages of paper production in Baghdad, which was then one of the most flourishing centres of the industry, even though it declined after the Mongol invasion. The author's narrative is written in the *zabān-i ḥāl* style – a literary mode in which inanimate objects are personified and made to speak, often in a mystical register. His discussion of the five stages of transformation from a cotton bud to a sheet of paper reveals that the fundamental principles of cotton papermaking were not very different from those employed in traditional methods today.

This treatise is the earliest known work about paper in Persian. Although its *prosimetric* form and intricate metaphors make it challenging to interpret in places, it remains a remarkable and original text, worthy of detailed study and translation. The transcription of the *Kāghaẕ-nāma* from the manuscript is therefore provided below, together with the English translation of select passages from each phase of transformation, to offer a glimpse into its vivid and poetic narrative.

21 Ibn Khaldūn, *Muqaddima*; Cf. Bloom. *Paper*, 98ff.

Transcription of the text[22]

[fol. 20r] کاغذنامه از انشاء امیر حکیم، فیلسوفِ روزگار، ملک‌الحکماء عزّالدین مطلعی، رحمهُ الله

[fol. 20v] روزی از روزها بعد ما که در احتراق فراق روز قیامت دیده خرشید اُمید که منوّر وجود عالم و مصوّر هیاکل مقصودست، بر حُکم اشارت «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ»[23] از اوج کمال در حضیض زوال، بر حسب عبارت «يَومَ نطوي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلكُتب»[24] پیچان شده، نشر اندوه در دل بستوهم پیدا گشته و حشر تیمار در دل بیمارم هویدا شده، لهیب مهیب دوزخ آوخ در گنبد اثیر تأثیر کرده، پای نفس بر صراط هوس از جای رفته، درین میانه چون آن همه علامت قیامت مشاهده کردم دانستم که روز عرض حساب و گاه کشف کتاب است. در تشویر تقصیر خویش مانده دست چپ از آستین طلب بیرون کردم تا نامهٔ چون دل خود سیاه ستانم و قصهٔ چون حال خود تباه خوانم.

حالی، یکی که فرید زمان و برید شاه جهان است [fol. 21r] درآمد و نامهٔ سپید چون روی دین‌داران و جریدهٔ نیکوکاران در دست راستم نهاد که «اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا».[25] گفتم: خه! اهلاً و مرحباً! مگر غلط آورده‌ای که این نامه درخور بارنامهٔ من نیست. من همه گناه و تقصیر دارم. اگر نامه‌ای لایق حال و موافق مآل خواهد بود، از دل من سیاه‌تر باید. گفت نه، چون سر و کار با کریمان باشد، گناه را وزنی نماند. القصه تا به عَجمش رسیدن در حجمش عجب مانده بودم. چه لب بر لب نهاده بود و به صد زبان سخن می‌گفت. همه تن گوش گشتم تا خود چه خواهم شنید. راست که دهان باز کرد گوش چون حلقه بر در ماند. چه سخن باهوش می‌رفت که «بَيْنُ المُحبَّينَ سِرٌّ لَيْسَ يُفْشِيهِ قَوْل، ولا قَلَمُ لِلحقّ [لِلْخلقِ] يَحْكِيهِ »[26]

اینت گویای بی‌نشان [بی‌زبان] که تویی

اینت موجود بی‌نشان که تویی

آخر گفتم: ای سپیدرویِ شیرین‌گوی! از کجایی که بس زیبایی؟ که رایی که بس رعنایی؟ مگر صبحی که شب غم ما از تو به آخر رسید؟ وگرنه این غُرّه غرّا و چهره طرّا چیست؟

گر نه ماهی، چرا درفشانی؟

ور نه سروی، چرا خرامانی؟

به ریاض سیواس مانی در آوانِ دی و بیاض کرباس [fol. 21v] مانی در بزازان ری. اثر شیخوخیت در ظاهرت پیدا و تو هنوز از روی طراوت برنا، پنداری از گرد کافورت سرشته‌اند اگر چه به مشک نابت بنوشته‌اند. با این همه، اگر نامه‌ای سخن کو و اگر جامه‌ای تن کو؟ [1]

گفت: قصه دراز مکن. من میدان مراکب بیانم و آسمان کواکب بنیانم. قبای معنی بر قد من بریده‌اند و طراز فتوی بر دوش من کشیده‌اند. عرصهٔ عرضه‌گاه فضایل عِرض منست و صُفّهٔ جلوه‌جای فواضل عَرَض منست. عاشقان راز با من در میان نهند و صادقان جان بر سر من دهند. مَحرم اَبکارِ خواطرم و مَنبتِ انوار زواهرم. باطنم خزینهٔ عقل‌ست و ظاهرم سینهٔ نقل‌ست. خاتونان ختن غیب در من آرامند، و مه‌رویان تتّق فضل بر سر من خرامند. شاهدی‌ام که در مقام

22 This transcription from the manuscript is slightly modified in terms of adding the dots where missing, changing the frequent use of ذ to د where appropriate, adding quotations to the Qur'anic verses, and inserting punctuation marks where they could aid understanding. It is close to Imani's transcription, except for a number of words that he was not able to read or which he transcribed inaccurately. The bold and numbered passages are translated into English below.

23 Surah at-Takwir: 1.

24 Surah al-Anbiya: 107.

25 Surah al-Isra: 14.

26 »Between lovers there is a secret that is not revealed; no words or pen can describe it to humankind.« Attributed to al-Sha'bi (641-723 CE), the prominent Arab historian and jurist in Kufa. See Imam al-Sayyid Mahmud Alusi al-Baghdadi, *Rūh al-Ma'ānī*, vol. 1, 100.

عرض زلف، زلف سیاه در زیر کلاه دارم و قطرهٔ سیراب در زیر نقاب دارم. هنوز عنبر سارا، سایه بر عذار کافوروَشَم نیفکنده است و هنوز مورچه پای مشک‌آلود بر عذار سیم رنگم ننهاده است.

در جهان از من پخته‌تر بلک از من سوخته‌تر کسی نبینی چه پنج بار معاینه قیامت دیده‌ام و بلا و شداید بی‌شمار کشیده‌ام. از آن جهان می‌آیم، بدان سرّ غیب را می‌شایم. صوفی صافی مرا شاید [fol. 22r] خواند و تصوّف خود مرا زیبد که در پنجهٔ زمان و شکنجهٔ حدثان بغایت مرتاض شده‌ام.

شعر

چه بلا ماند که از تو نیامد به سرم؟

یا چه زخمست که ایام نزد بر جگرم؟

پنج بار بر مقتضای تقدیر و انقضای تصویر در پای نوایب فسخ گشته‌ام و بر دست مصایب مسخ شده و هر بار به شکلی متنوع گشته که پیش از آن نبوده‌ام. [2]

فی‌الجمله، قصهٔ من درازست که «فِي قِصَّتَی طُولُ وَ أَنْتَ مَلُولٌ».

آخر گفتم هزار شادی به روی تو باد که هر چه گفتی نیکو می‌نماید و از تو خود جز راستی نیاید. اقوالت صدق‌آفرین‌ست و احوالت درخور آفرین‌ست و خود صورت حالت بر مصداق مقالت گواهی می‌دهد، ولیکن با این همه چون بر آتشم آبی برزن و چون نزدیک آوردی خویشتن دور میفکن. ازین غصه قصه‌ای و از این شکایت حکایتی برگوی تا بشنوم و بدانم که کاری بس غریب می نماید.

پس گفت بدان و آگاه باش که من در بدو خلقت و عهد فطرت که پای از دهلیز عدم در سراچهٔ عالم نهادم، دانه‌ای یگانه بودم، پاکـتر از قطره ژاله بر اوراق لاله و نغزتر از آب گل در جام مُل. ناگاه، خردانديشی چند که مشغولان [fol. 22v] مهمّات عالم و مقبولان «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِی آدَمَ»[27] بودند، آمدند و از بهر نفع خویش، روی به دفع من آوردند و از بهر انتظام مقصودِ وی، انهدام وجود من اختیار کردند و مرا گریبان گرفته در دامن خاک نهادند. [3]

بی گناهی آبم بردند و نامرده به لحدم سپردند. چون روزی چند برآمد از مجاورت آب و خاک، نداوتی و ثقلی در نهادم پیدا شد و مزاجم متغیر گشت [و]طبیعتم دگرگون شد. هر بخاری که از دل گرمم به تجاذب شعشعه آفتاب متصاعد می‌شد، بر هامهٔ همّتم منعقد می‌گشت تا آنگاهی که از ترادف آن مواد شعبه‌ای بر روی زمین ظاهر شد. پس از آن شعبهٔ شعب پدید آمد که آن را درخت پنبه نام کردند. همچنین بر حسب نشو و انتمام، روز [به روز] بار و برگم زیادت می‌گشت تا آنگاه که صدمت تندباد خریف با طبع زمان حریف شد. چون روزی چند در معرض آن تصادم بماندم، طراوت و نداوتم کم شد. صفرتی در اوراقم پدید آمد. دلم که از جور روزگار پُر شده بود، بشکافت. چون آوازه در ده افتاد که حال بر چه موجب است، مشتی بی‌دلان در تک و تاب افتادند [fol. 23r] که ما را از دل او نشانی باید، تا تب لرزه‌ای را که از عفونت سرمای مهرگانی بر ما افتد، تسکینی کرده شود. نبینی که هر که را تب گیرد، پنبهٔ نیم رشت در گردن بندند؟ پس هر یک می‌دویدند و از روی تبرّک، نصیبی از من حاصل می‌کردند. به حکم تقدیر ربّانی و قضای آسمانی، مدتی در دست پیرزنان بماندم. گاه به ناخن جفایی، دل مهربانم را از بر جدا می‌افکندند و گاه به کمان امتحان اجزای مجتمع را متفرق می‌کردند. هر شب به بهانهٔ فتیلهٔ چراغم می‌سوختند و هر روز به بازار خواری به کمتر چیزم می‌فروختند. این همه بود، اما از یمن مجاهده و شرف ریاضت کار به جایی رسید که مرهم خستگان، بی حضور من میسر نمی‌شد.

شعر

«بِكَدِّ النَّفْسِ تُكْتَسَبُ المَعالی وَمَنْ طَلَبَ العُلی سَهِرَ اللَّيالي»[28]

تا بداند که هیچ قدم طریق ریاضت از فایده خالی [نیست]. القصّه، چون در ذبابهٔ آن واقعه و فذلک آن حال ذات نحیف و نهاد ضعیفم چون سیم کشیده بر دوک زبان پیچیده شد، بعد از آن به دست گروهی افتادم که حاشا من السّامعین به سمت حمق معروفند و به صفت جهل موصوف. [fol. 23v] چون دو سه روز به صوابدید رای، به اصابت ایشان از شکنجه

27 Surah al-Isra: 70.

28 »It is through earnest effort that excellence is gained; whoever aims high must be willing to spend sleepless nights.« A verse by an unknown poet, quoted in Pasha (ed.), *Harābāt*, vol. 2, 501.

به شکنجه نقل افتاد، بعد از آن در چار میخم کشیدند و مصلحت کلی چنان دیدند که اجزام در یکدیگر پیوسته شود و راه خلاص بر من بسته آید. پس در تک و پوی افتادند و پود و تاری فرو نهادند و در آن شکنجهٔ جان سوز و ورطهٔ دل‌دوز، قوت من هم از من ساختند و به هر نواله‌ای که در دهانم می‌نهادند، سیلی گرم فرو می‌رفتند تا آنگاهی که امتلایی حاصل آمد. پس چون حال چنان شد، در آن محنتم نیز نگذاشتند. برداشتند و بردند و به دکان گازر سپردند که رویش بشوی و به ترک آزرم بگوی؛ در پای مذلتش افکن و گدینی چند بر سرش زن.

«فَسُحقاً لِدَهْرٍ سَاوَرَتْنِی هُمُومُهُ وَشُلَّتْ یَدُ الأَیَّامِ کم تتقلب»

چون هفته‌ای دیگر در آن عقوبات و صعوبات بماندم و آیت نوایب را به هزار روایت بخواندم، با خـــود گفتم: آیا گویی دگر چه محنت خواهم دید و چه شدّت خواهم کشید؟ بلایی دیگر مانده است که به سرم آید، یا غمی دیگر هست که به درم آید؟ ولیکن چه کنم که چاره نیست. در برینش آفرینش ذاتم قابل این محن آمده است [fol. 24r] و صفاتم حامل این فنن شده «لَن یُصِیبَنَا إِلاَّ مَا کَتَبَ الله لنا»[29]

ازین بار، جمعیتی در کیفیت احوال خویش دیدم و سلامتی در استقامت مآل خود اندیشیدم. گفتم اگر هیچ روی رستگاری خواهم دید و در ظل کامکاری خواهم آرمید این حالتست که خویشتن به افاضت ریاضت و معاهدهٔ مجاهده، به جایی رسانیدم که صحبت عزیزان را شایم و ظاهر عروسان را بایم که «جاوِرُ مَلِکاً أو بَحْراً»[30]. قضا گفت: خه! «أفسدت حین أسندت». سختی‌ها این‌ست که خواهی اکنون دید و تلخی‌ها این‌ست که اکنون خواهی کشید.

«وقرب البحر محذورُ العواقب»

بعد از آن که نوش وصال چشیده باشی نیش زوال کشی.

آخر بر حسب این گفتار گردش روزگار کارم در بازار اِزار افکند. اتفاقاً با خیاطی اختلاطی افتاد. چنانک معهود است بی‌وفایی آغاز کرد و دست سوی من دراز کرد و گلوی عمرم را به مقراض انقراض ببرید و مرا از هم بر درید. من در غصّهٔ این جراحت سوزان و در ندبهٔ این نیاحت نالان، خیاط را دیدم که به پای جفا در شاه‌راه وفا می‌دوید و رشتهٔ بلا در سوزن ابتلا می کشید تا اطرافم را در هم دوزد و بدین دردی دیگرم پوزد. [4]

[fol. 24v] به چند گونه ام آخر ذلیل خواهی داشت؟ به چند محنتم آخر عذاب خواهی کرد؟

چون احاطت خیاطت به جوانیم شامل شد و الم ستم در مفاصلم حاصل گشت، گفتم همین خواهد بود و نه همانا که بیش ازین شاید بود. آخرِ غم‌ها و پایان الم‌ها این‌ست. من درین عشوه مانده و هیچ این نقش برنخوانده که آخر کار، سر در می‌باید باخت. فی الجمله تا چون شمع سر من بر نگرفت، کارم تمام نشد و عرض به انجام نرسید.

«بخشای بر دل آن کاندر کف زمانه

کارش نکو نگردد، الا به سر بریدن»

چون کار بدین درجه رسید و حال بدین جایگاه انجامید، پختگی مضاعف شد و سوختگی زیادت گشت.

ازین بار به برکت ریاضت و مجاهدت کارم بدانجا رسید که دست در گردن ماه‌رویان می‌کردم و بر تن مشک‌بویان می نهادم که «إِنّ مَعَ العُسرِ یُسراً».[31] اطلس با آن همه رنگ و زیبایی و طراوت و رعنایی، با بر سیمین معشوقان و تن نازنین ممشوقان آن قرابت نداشته که من. آری، تریاق آن کس خورد که زهر مار چشیده باشد و گوهر آن کس برد که قعر بحار دیده باشد. [5]

شعر

[fol. 25r] «عشق جانان را دلی باید به درد آراسته

وصل خوبان را تنی باید به هجران کاسته»

---

29 Surah at-Taubah: 51.

30 Arabic saying found in Al-Amthāl by Abī ʿUbayd al-Qāsim ibn Sallam al-Haravī (c. 770-838 CE). He was an Arab-Greek philologist, lexicographer, and scholar during the Islamic Golden Age. Abū ʿUbayd al-Qāsim ibn Sallām, *Kitāb al-amthāl*, 157.

31 Surah ash-Sharh: 6.

چون روزی چند درین شادکامی بودم و به کام دل آسودم، ناگاه چشم زخم روزگار درآمد و بازار نشاطم را بر هم زد فتوری ظاهر در احوالم پیدا و ظاهر گشت و قصوری موحش در جمالم پدید آمد.

شعر

«رَأَیْتُ الدَّهْرَ مُخْتَلِفاً یَدُورُ

فَلا حُزْنٌ یَدُومُ ولا سُرورا»

چون این صفت مستمر گشت و این سمت مستشر شد مرا از صحبت خویش مهجور کردند و از کنار خود دور افکندند. زینهار خوردند و صحبت دیرینه را فراموش کردند. روی از وفا گردانیدند و گردن از عهد پیچانیدند و مرا بگذاشتند و دل از من برداشتند.

«دَعْ ذِکْرَهُنَّ فَمَا لَـهُنَّ وَفاءُ

ریح الصَّبا وعُهُودُهُنَّ سَواءٌ»

بعد از آن به خدمت درویشان پیوستم و در صحبت ایشان چه می دانستم که ایشان قدر من بشناسند و از خشونت من نهراسند. و اگر مثلاً وقتی از تصاریف زمان و تکالیف حدثان رکنی از ارکان را خللی افتد، در مهّت آن ایستادگی نمایند و به کمتر عیبی سوی مفارقت نگرایند. [fol. 25v] چون دگرشان نباشد، با من بسازند و بر عشوهٔ بهتری مرا نیندازند. [6]

شعر

«تو به زمنی گزیدی و کم گشتی

من کم ز تویی گزینم و به باشم»

چون روزی چند بگذشت، تصرّف زمان نامهٔ قوامم را درنوشت. یکباره از دست شدم و در پای نوایب پست شدم. چستی به سستی بدل شد و هستی به گستی میل گشت. گرد نحوست بر عذارم نشست و دست ادبار به دامن روزگارم پیوست. پود بودم پوده گشت و اوتار تارم سوده شد. روی رونقم بی‌آب ماند و زلف قیمتم بی‌تاب شد. مرور ادوار دور عمرم را به آخر آورد و شرور روزگار بنیادم را زیر و زبر کرد. علامت رستهٔ خُلقان‌فروشان گشتم و ملامت زمرهٔ ژنده‌پوشان شدم. نه کسم به کمتر چیز می خرید و نه نیز وجودم پشیزی می‌ارزید.

«أَضاعَ نُقُودَنا صَرْفُ الزَّمانِ

وَأَتلَفَ عیشَنا فَقدُ الأَمانِ»

«کاری به فلک جفت زمین داند شد

سبحان الله چنان چنین داند شد»

چون حال چنان گشت و این همه وقایع بر سرم گذشت، درویشان نیز با من نساختند، عاقبتم هم انداختند. [fol. 26r]

«دیدی که دوستی تو ناپایدار بود

و این جمله عهدهات چو ابر بهار بود

جورت کشیدمی و همی گفتمی مگر

این محنت فراق، کرا در شمار بود

من خود فروشده به غم آنک روزگار

امسال نیست با من از آن سان که پار بود

تو نیز بر سر همه گفتی به ترک من

این هم ز ناموافقی روزگار بود»

پس، مطرود و مردود باز ماندم و مرثیهٔ روزگار خود برخواندم. نه کسی که از روی سازگاری لحظه‌ای جلیس من شود و نه همنفسی که از راه دلداری بمحله انس من گردد. از خجالت وجود بی‌حاصل خود، روی می‌نهفتم و زار زار با خود به خود می‌گفتم:

شعر

«در جهان کیست بدینسان که منم؟

اینت غمگین بی‌نشان که منم

هیچ کس دیــد زبونی هرگز

در کف دهر بدین سان که منم؟

آخرالامر، جماعتی تیزبصر دقیق‌نظر که در ابداع حرف سرّی دانستند و در اختراع طرف سعی توانستند، به من رسیدند و مرا دیدند. در ذات فرتوتم مبهوت ماندند [fol. 26v] و چنانک بود نقش احوالم برخواندند. با یکدیگر گفتند اگر چه به ظاهر ژنده است، به باطن زنده است. به چشم حقارت درو نباید نگریست. کسی چه داند که او چیست. آنچ به حس درمی‌توان یافت آثار رشد بر جبهتش هرچ واضح‌ترست و انوار یمن در حالتش هر چه لایح تر. جوهرش قابل سعادت می‌نماید و می‌توان دانست که ازو کاری بیاید. پس مرا برداشتند و ضایع نگذاشتند و در عشرت‌آباد بغداد که بنیادش بر داد نهاده‌اند و ابواب بهشت درو گشاده‌اند بردند و در پای مذلت فشردند و باز چندان ضربات نکبات بر سرم زدند که مرغ و ماهی بر سرم متأسف شدند. [7]

«إِنْ كانَ عِنْدَكَ يا زمانُ بقيّة

مما تسوء بها الكرام فهاتها»

چون آن عقبهٔ دیگر بریدم و به منزلی دیگر رسیدم، اعظام بر یکدیگر شکسته شد و احشام در همدیگر پیوسته گشت. پس از آن موضع به موضعی دیگر نقل افتاد و کار بلا دست بر هم داد. ازین بار با آب همخانه گشتم و از حد مزاج خود درگذشتم. [fol. 27r] راه صواب گرفتم و طبع آب گرفتم. چه گفته‌اند که «المخالطت یغیّر الطباع».

چون دوست را دوست محرم دیدم با او به کام دل آرمیدم. از وجود خویشتن پرداختم و خوش خوش با او درساختم.

مثل

«المصافات بین الماء والراح» مع الحدیث

از صحبت آن آب، آبی به روی کارم باز آمد و وقت زوال آن غمهای دراز آمد. شاخ سعادت برداد و اقبال روی به من نهاد.

شعر

دوران غم گذشت کنون کار کار ماست

ما و نشاط ازین پس که اقبال یار ماست

پس به رفق و مدارا و لطف و محابا مرا از آنجا برگرفتند و بر حصیر نظیف به وجه لطیف، مبسوط کردند چندانک بادی بر من جست و روحی در من پیوست. پس از آنجا برداشتند و بر دیوار خانه دوسانیدند و بعد از آن دیگرم نرنجانیدند. چون دو سه روز برآمد نشستند و مرا چون گل دسته بستند و به بازار فرستادند و به دکان عطّار نهادند. پس چون این خبر شایع شد و این اثر ساطع گشت، [fol. 27v] طغرای سلاطین و توقیع ملوک، چندین گاه ذکر من شنیده بودند و منتظر قدوم من بودند. چون پس از چندین مخبر منظر مرا از دل و جان استقبال و بر من اقبال نمودند که صحبت ما را تو می‌شایی و دولت ما را تو در می یابی. «یَوْمٌ لَنَا وَیَوْمٌ عَلَیْنا». تا این همه محنت ندیدم، بدین مرتبت نرسیدم. [8]

«لَم تَكُونُوا بِالِغِيهِ إِلاَّ بِشِقِّ الأَنفُسِ».[32]

شعر

«چون پروانه به وصل آن شمع طراز

می‌دان به یقین که تا نسوزی نرهی»

بسیار اجسام بینی که از روی بیاض بر من ترجیح دارند، اما چون تلخی مجاهده نکشیده‌اند [نچشیده‌اند] و مشقت ریاضت نکشیده‌اند، بدین شرف نرسیده‌اند و این درجه و مرتبت ندیده‌اند.

«لَوْلاَ المَشَقَّةُ سَادَ النَّاسُ كُلَّهُمُ

32 Surah an-Nahl: 7.

فالجُودُ يَفْقِرُ والإقدام قتال»[33]

پس گفت که صداع از حد رفت و دانم که ملالت گرفت اما چون در استکشاف حال خود از تو آن نیاز دیدم من نیز قصه دراز کشیدم و اگر نه ترا سر دمدمه نباشد و حکایت این همه نبود. سرگذشت من چنین است و شرح حال من این‌ست. والله اعلم واحکم.

[fol. 28r] پس چون این همه غرایب در اقوالش شنیدم و این همه عجایب در احوالش دیدم در تعجب ماندم و بسیار آفرین خواندم بر آن بغداد و داد که به محصلان مشتاق و سوختگان فراق چنین تحفهٔ عزیز و هدیهٔ شریف فرستادند. [9]

فی الجمله از انعام عمیم و اکرام جسیم مجلس أسمی الصدر الامام و الحبر الهمام، الأجل العالم، العامل الزاهد، المجاهد المکرم، المحق المحقق، تاج‌الدین شمس‌الإسلام، امام الأئمة، عزّ الأمة، زین الملة، ناصح الملوک و السلاطین، محی السنة، علم الهدی، قُدوة الافاضل، منبع الفواضل، حسان الشعراء، سلطان الشرع، ذوالمحامد و المناقب، افتخار خراسان، أدام الله جلاله وأبد إفضاله منت‌های بسیار داشته می‌آید، بدین مکرمت که فرمود و بدین عاطفت که نمود. چه اگر آن بزرگوار بدین طومار سپید انعام نفرمودی، این کاغذ نامه از کجا بودی؟ «فهذا السبیل من تلك الغمام».

همواره سعیش مشکور باد و دست آفت از دامن روزگارش دور باد. بمحمد و آله الأکرمین.

Translation of Select Passages

[1]

Finally, I said: »O pale-faced, sweet-tongued one! From where do you come, that you are so beautiful? To whom do you belong, that you are so graceful?«

»Are you the dawn itself, by whose coming the night of our sorrow has ended? If not, what is this radiant forehead and this luminous face?«

»If you are not the moon, why do you shine so? And if you are not a cypress, why do you sway so gracefully?«

»In the gardens of Sivas you are like the springtime in midwinter, and among the drapers of Ray you are like the purest white linen.«

»The marks of age appear upon your surface, yet you are still youthful in freshness – as though you were kneaded from camphor dust, though inscribed with pure musk.«

»Yet tell me: if you are a letter, where is your speech? And if you are a garment, where is the body you clothe?«

[2]

In this world you will find no one more tempered, indeed, more scorched, than I, for I have witnessed the Day of Resurrection five times, and have endured countless afflictions and hardships.

I come from that other world, and thus I am deemed worthy of the secret of the unseen.

A pure-hearted Sufi might I be rightly called, and mysticism befits me well, for in the grasp of Time and the torment of tribulations I have become supremely ascetic.

33 From a qasida by Abū al-Ṭayyib al-Mutanabbī (915-965 CE). Ibn Khallikan, *Wafayat al-Aʿyan*, ed. Ihsan al-Abbas, 265.

Verse
What sorrow is left that you have not brought upon me?
What wound remains that Time has not driven into my heart?

Five times, in the course of fate and the dissolution of form, I have been undone beneath the feet of calamities and transformed at the hands of misfortunes; each time born into a new shape such as I had never worn before.

[3]
Then it said: »Know and be aware that at the beginning of creation and in the covenant of my nature, when I stepped from the vestibule of non-existence into the chamber of the world, I was a single, unique seed – purer than a dewdrop upon the petal of a tulip, and more delicate than rosewater in a cup of wine.

Suddenly, a few rational beings – those occupied with the affairs of the world and honoured by the divine word *»We have indeed ennobled the children of Adam«* – came and, seeking their own benefit, turned toward my destruction. To fulfil their purpose, they chose the annihilation of my being. They seized me by the collar and cast me down into the lap of the earth.

[4]
In the end, as fate decreed, the turning of time cast my lot into the garment market. There, by chance, I came into acquaintance with a tailor. As is their custom, he began with faithlessness: he reached out his hand toward me, cut the throat of my life with the scissors of extinction, and tore me apart. In anguish over this burning wound, lamenting my destruction, I saw the tailor running along the highway of faithfulness, with the feet of treachery, drawing the thread of affliction through the needle of trial to stitch together my torn edges; and by this, to soothe and heal yet another of my pains.

[5]
This time, through the blessing of ascetic hardship and striving, my fortune reached the point where I would lay my hands upon the necks of moon-faced beauties and be placed upon the bodies of those fragrant with musk; for, indeed, *»with hardship comes ease«.* Even atlas, with all its colour, beauty, freshness, and grace, has never shared such intimacy with the silver-bodied beloveds and the delicate forms of their lovers as I have. For it is true: only he who has tasted the serpent's poison may drink the antidote, and only he who has seen the depths of the seas, may win the pearl.

[6]
After that, I entered the service of the dervishes and joined their company, for I knew that they would value me and would not shrink from my roughness. And if, by chance, through the turns of time and the burdens of circumstances, one of their supports were to be shaken, they would stand firm in that tribulation and would not turn toward separation over the slightest fault. And when they have none other, they make do with me, not casting me aside for the charm of something better.

[7]
Then, with gentleness, forbearance, kindness, and care, they lifted me from that place and spread me out delicately upon a clean mat, until a breeze stirred upon me and a spirit joined

within me. After that, they lifted me again and smoothed me against the wall of the house, and from then on, they troubled me no more. When two or three days passed, they gathered and bundled me like a bouquet of flowers, then sent me to the market and placed me in the shop of an apothecary.

[8]
Then, when this news spread and became widely known, the sultans' signatures and the rulers' decrees, having long heard of my renown, were awaiting my arrival. And when, after so many reports, they finally welcomed me with all their heart and turned toward me in favour, they said: »It is you who perfect our companionship, and you who truly appreciate our glory.« »*A day for us and a day against us*«; for had I not endured all these tribulations, I would never have reached such exaltation.

[9]
When I heard so many marvels in its words and witnessed such wonders in its state, I was filled with astonishment and uttered many praises for that Baghdad and its generosity, for sending such a noble offering, such precious gift, to the ardent seekers and the lovers consumed by separation.

References

Manuscripts

Istanbul, Ayasofya Library, MS 4824.

Balkhī, Ḥamīd al-Dīn, *Maqāmāt-i Ḥamīdī*, dated 668; Medina, Arif Hikmat Library, no. 25-divan.

Al-Wasiti, *Maqāmāt al-Ḥarīrī*, dated 1237; Paris, Bibliotheque nationale de France, Arabe 5847. Accessed on 7 November 2025: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8422965p

Afshar, Iraj, The use of paper in Islamic manuscripts as documented in classical Persian texts, in: Yasin Dutton (ed.), *The Codicology of Islamic Manuscripts: Proceedings of the Second Conference of Al-Furqan Islamic Heritage Foundation* (London, 1995) 77-91.

Alusi al-Baghdadi, Imam al-Sayyid Mahmud, *Tafsīr Rūh al-Maʿānī*, vol. 1 (Beirut, n.d.).

Baker, Don, The conservation of *Jamiʿ al-Tawarikh* by Rashid al-Din (1313), *Arts and the Islamic World* 20 (Spring 1991) 22-33.

Bosch, Gulnar, John Carsewell and Guy Patherbridge, *Islamic Bindings and Bookmaking* (Chicago, 1981).

Böwering, Gerhard, Baqāʾ wa fanāʾ, *Encyclopædia Iranica*, vol. III, Fasc. 7 (1988) (last updated 2016), 722-724. Accessed on 17 November 2025: https://www.iranicaonline.org/articles/baqa-wa-fana-sufi-term-signifying-subsistence-and-passing-away/

Bloom, Jonathan, *Paper before Print: The History and Impact of Paper in the Islamic World* (New Haven, 2001).

Bloom, *PAPER i. Paper in the Iranian World Prior to Printing*, *Encyclopædia Iranica*, online edition, 2017. Accessed online on 17 Nov 2025: http://www.iranicaonline.org/articles/paper-iran-prior-printing.

Ibn Khaldūn, *Muqaddima*, ed. Muḥammad Parwīn Gunābādī (Tehran, 1377/1995).

Ibn Khallikan, *Wafayat al-Aʿyan*, ed. Ihsan al-Abbas, vol. 6 (Beirut, n.d.).

Ibn Sallam, Abu ʿUbayd al-Qasim, *Kitāb al-amthāl* (Damascus, 1980).

Loveday, Helen, *Islamic Paper. A Study of the Ancient Craft* (London, 2001).

Dihkhudā, *Lughat-nāma.* Accessed online on 17 November 2025: https://vajehyab.com/dehkhoda/%D8%AD%D8%A8%D8%B1?q=%D8%AD%D8%A8%D8%B1.

Malczyzcki, W. Matt, The papyrus industry in the early Islamic era, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54 (2011) 189-194 and Appendix 1.

Maṭlaʿī, ʿIzz al-Dīn, *Kāghaẓnāma*: Inshā-yi adabī va tahiyya-yi kāghaẓ-i panbaʾī, ed. Behruz Imani, *Auraq-i ʿAtīq* 3 (2013) 15-30.

Mīrkhwānd, *Ḥabīb al-Siyar* 3 (Tehran, 1338/1959) 367-368.

Pasha, Ziya (ed.), *Harābāt*, vol. 2 (Cairo, 1874).

Pūrjavādī, Nasrullāh, *Zabān-i Hāl dar ʻirfān va adabiyyāt-i Fārsī* (Tehran, 1385/2006).

Shafiʻī Kadkanī, Muḥammad Riżā, *Zabūr-i Pārsī* (Tehran, 1378/2009).

Wright, Elaine, *The Look of the Book: Manuscript Production in Shiraz 1303-1452* (Washington, 2012).